

УДК 371 : 821.161

Колесникова Л. Л. ВПЛИВ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ // Лінгвістика : зб. наук. пр. – № 2 (33). – Старобільськ, Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2015. – С. 154 – 161.

На сучасному етапі становлення української державності, виховання високоморальної особистості й справжнього громадянина гостро постало питання формування національної свідомості молоді. Саме повноцінний внутрішній світ та духовне багатство підростаючого покоління є підґрунтям для ствердження громадянина з високою національною свідомістю та моральними принципами, сформованими як всіма засобами рідної мови, історії, культури, мистецтва, так і народними традиціями, звичаями, віруваннями, переконаннями. Надійним фундаментом для утвердження національна свідомості українців, є історична пам'ять, яка зберігає всі сторінки життя, боротьби рідного народу за соціальні, політичні й національні права на всіх етапах його розвитку.

Виховання національної свідомості, що передбачає вивчення рідної мови, текстів художньої літератури, культури, формування почуття власної гідності й гордості, внутрішнього „Я” школярів з цілісною народною духовністю, не втрачає своєї актуальності. Саме це й обумовило вибір теми наукової студії.

Мета розвідки – дослідити специфіку й методи впливу поетичного тексту на формування національної свідомості школярів, з'ясувати роль учителя у вихованні громадянина-патріота засобами мови.

Досягнення поставленої мети є можливим завдяки теоретичним науковим дослідженням у галузі педагогіки (О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Горошкіна, С. Караман, А. Нікітіна, М. Пентилюк, В. Тихоша) та лінгвістики (С. Єрмоленко, А. Загнітко, В. С. Калашник, І. Ковалик, Л. Мацько, М. Плющ, О. Селіванова та інші).

Національна свідомість – це складна сукупність соціальних, політичних, економічних, моральних, естетичних, філософських, релігійних та інших. поглядів і переконань, що характеризують певний рівень духовного розвитку нації. У процесі формування національної свідомості школярів важливим є розгляд таких елементів, як цілісність і згуртованість нації, толерантне ставлення до інших соціально-етнічних спільнот, усвідомлення розвитку духовних цінностей тощо.

У науковій літературі є різні підходи до вивчення національної свідомості, яка відображає ставлення людини до всього, що стосується національних феноменів. О. Музальов під національною свідомістю розуміє „знання про історичне минуле й сьогодення Батьківщини, її матеріальну й духовну культуру, мову, традиції, усвідомлення національної спільності, її культури серед інших національних утворень і місця свого народу у світовій культурі” [Музальов 2002: 215]. А. Сахно доводить, що „національна свідомість закладена в людині генетично,

ментальністю, стосунками у суспільстві. Вона ніби „замурована” в підсвідомості, тому необхідно не лише відновити її, але й розвинути” [Сахно 2002: 8].

На думку вчених, національна свідомість існує як на рівні теоретичної свідомості (у формі ідеології націоналізму), так і на рівні буденної свідомості. Структурні компоненти на цих рівнях різні. Якщо теоретичний рівень національної свідомості становить собою науково оформлену, систематизовану конструкцію з ідеологічними поглядами, ідеями, програмами, нормами, цінностями тощо, то її буденний рівень передбачає потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, установки, стереотипи, почуття, настрої, звичаї тощо. Усі ці компоненти перебувають у тісній єдності, вони діалектично взаємопов’язані один з одним.

А. Фасоля, досліджуючи первинний рівень національної свідомості, доводить, що відчуття національної приналежності репрезентовано як емоція (закоханість у природу рідного краю, замилювання мовою, звичаями, обрядами тощо). Тоді як обов’язковою умовою вищого рівня є осмислення своїх почуттів, зрозуміння потреби власної держави й прагнення до державотворення [Фасоля 1999]. Національна свідомість – це результат національного виховання, молоді, що є „найважливішим завданням нашого народу” [Ващенко 2003: 172].

Слід зазначити, що буденне національної свідомості є головною психологічною основою різного роду міжнаціональних суперечок і конфліктів, оскільки саме воно концентрує національні забобони, негативні установки, національну нетерпимість. Національна свідомість фіксує усвідомлення етносом, народом або нацією своєї соціально-етнічної спільності, як якогось єдиного організму. Ця спільність усвідомлена й впливає з двох найголовніших об’єктивних причин: матеріальних чинників і духовних цінностей. Як частина суспільної свідомості національна свідомість – це сукупність соціальних, моральних, політичних, економічних, естетичних, релігійних і філософських поглядів, що характеризують зміст, рівень і особливості духовного розвитку націй, у тому числі й засобами мови. Саме мова, за дослідженням С. Ігнатєвої, є єдиним засобом, „який дозволяє проникнути в сховану від стороннього ока підсвідому сферу ментальності, оскільки саме через мову виявляється алгоритм членування світу, історично закладений у тій чи тій культурі” [Ігнатєва 2011:143]. Вивчення української мови має підпорядковуватися потребам формування національно-мовної особистості, такої, що не тільки знає українську мову, вільно володіє нею, а й здатна творчо висловлюватися, пропагувати її, захищати й розвивати, тобто ставитись до неї свідомо. Тому навчання й виховання в сучасній школі має поєднувати навчання й виховання для потреб нації, держави, людської цивілізації і особистості. Особливої уваги потребує організація національного виховання школярів, що, на думку Б. Ступарика, „насамперед викликано необхідністю національно-культурного відродження українців та

потребами розбудови незалежної, самостійної української держави” [Ступарик 1998: 298]. Тому важливість формування мовної особистості, що спонукала до визначення найголовніших аспектів навчання української мови засобами художнього тексту, є безперечною.

Аналіз текстів художнього стилю є невід’ємною складовою в навчально-виховному процесі, бо саме слово є потужним носієм духовної енергії народу, має властивість випромінювати цю енергію й моделювати суспільство у визначеній послідовності подій та явищ. Формування національної свідомості молодого покоління може бути успішним лише тоді, коли воно стане справою педагогічних колективів та лінгвістів України.

Найпотужнішим репрезентантом і глибинним вмістилищем потенціалу у формуванні національної свідомості, без сумніву, є твори літератури, зокрема, поетичні тексти. Про це свідчить літературна палітра українських письменників кінця ХХ – початку ХХІ століття. Їхні художні тексти „містять культурні компоненти, систему міфологем, образів, символів, які попри новаторство та оригінальність, засвідчують еталонність мовноособистісного досвіду письменників та їхніх читачів („суб’єктів дискурсу”)” [Кононенко 2012: 215 – 216], що зумовлює моделювання національного мислення, наслідування глибинного потенціалу та внутрішньої структури тексту.

Дослідження поетичних текстів на уроках української мови не лише допомагає з’ясувати світоглядні особливості, ідеологічні засади та принципи літературної діяльності, зрозуміти джерела й засоби формування характеру творів, визначити місце авторів як в українській літературі, так і в національно-культурному просторі, але й безпосередньо має вагомий вплив на формування національної свідомості школярів. Мовотворчості поетів притаманне заземлення й конкретизація, зіткнення високого й буденного, що спричиняє „функціональну значущість поетичних номінацій” [Олійник 1993] та є поштовхом для культивування індивідуального мислення школярів.

Наукові розробки в царині взаємовпливу навчання й виховання спрямовують і вчителя, і дослідника „на розгляд співвідношення і зв’язку мови й духовної культури, мови й народного менталітету, мови й народної творчості, їх взаємозалежності та різних видів їх кореспонденції” [Толстой 1995: 27].

Під час роботи над поетичними текстами І. Андрусяка, Ю. Андруховича, П. Біливоди, В. Голобородька, О. Горкуші, С. Жадана, І. Низового та інших у школярів формуються національні й загальнолюдські цінності, посилюється відчуття своїх рідних, родоводу, рідного краю, батьківської землі, рідного народу. Учитель повинен допомогти учням не лише усвідомити структурні компоненти тексту, зрозуміти характерні лексичні особливості, але й допомогти школярам закріпити у свідомості внутрішній зміст „національно наповненої” лексичної одиниці або синтаксичної конструкції.

У процесі аналізу тексту художнього стилю вчитель орієнтує учнів на самостійне визначення лексичних одиниць, внутрішній зміст яких репрезентує національну свідомість і громадянську гідність.

Працюючи з текстом, школярі демонструють самостійну, пошукову й дослідницьку роботу. Яскравим прикладом є виділення в тексті лексичних одиниць на позначення традиційних українських символів, приміром, геральдичних символів, рослинної символіки тощо. Але завдання вчителя – допомогти учням самостійно зробити висновки, вільно висловити свою точку зору, провести паралель з реальним життям та повсякденними вчинками.

Поетичний контекст здатен трансформувати традиційну позитивну маркованість у негативну. Це може бути поштовхом для діалогу та дискусії між учнями. Приміром, аналізуючи символ *криниця*, доходимо висновку, що його позитивна характеристика має такі значення: символ батьківщини, домівки: *Йди, доню, по воду / до Чумакової криниці – / он відра на лаві, / у кутку коромисло – / іди, доню, по воду* [Голобородько 1990: 132]; священного місця; символ дружби, вірності: *В криницях збираються люди. / Хто бере з неї воду – / залишається в ній. / І кожного разу, / набираючи воду, / набирають у відра / сусідів, / коханих / і матерів* [Голобородько 1990: 134]; символ України, української держави, нації: *Як ми любимо царицю – / Аж зневажили себе! / Плюємо в святу криницю / І цілуємо в сідницю / Короноване „цабе”* [Низовий 1996: 26]; *До всіх, / Що сьогодні Вкраїну паплюжать, / Звертаюсь: / Не треба плювати в криницю, / З якої п'єте! / А в Росії не тужать за вами* [Низовий 1996: 45]. З негативною маркованістю аналізована лексема трапляється в поетичному тексті зі значенням: символ духовного й національного виродження: *Хто у район, а хто і до столиці – / Розбіглись люди із мого кутка. / От і застоюлась вода в криниці, / Не можна випити навіть і ковтка* [Савич 1994: 30].

Актуальними на уроках української мови є міжпредметні зв'язки, зокрема, з історією. У текстах художнього стилю учні інакше сприймають національну геральдичну символіку, досліджуючи її з позиції змісту позначуваної мовної одиниці. У поетичному тексті булава – традиційний символ влади, сили: *нащо обіззався молодим / вилитий свинцем і булавою / огортаю як торішній дим / лагідним подобиєм конвою* [Андрусак 1996: 29]; *І клич стрілецький невгава, / Від Сяну котиться до Дону, – / По честі, совісті й закону / Жде рук гетьманських булава! / Не переїсть меча іржа / І прапор наш не полиняє / Допоки й сонце осіяє / Всю безбережність Бережан!* [Низовий 1996: 62]. За допомогою методу пізнання, що виділяється в педагогіці й лінгводидактиці, та аналізу художнього тексту учні навчаються розрізняти традиційне й індивідуально-авторське. У поетичному тексті з індивідуально-авторським значенням лексема булава є символом вияву надприродної сили, здійснення свого покликання: *Богатир із родини бобових, / Булаву тобі в кузні кують, / тобі зброю холодну дають – /*

засіб нападу і оборони. / В небеса булаву зашпурнуть – / перевірмо святі забобони! / І під неї свій палець бобовий / треба вчасно підставити – і в путь [Біливода 1998: 106].

Досліджуючи текст художнього стилю, поетичну мову розглядаємо як найвищий рівень відтворення побаченого, почутого й відчутого, оскільки „самодостатність поетичного слова”, на думку Г.-Г. Гадамера, забезпечує „обживання” наростаючого потоку вражень [Гадамер 1996 :222]. Тому для педагогів є принциповим допомогти учням середніх шкіл спрямувати отримані ними враження, емоції у ствердження осмисленого, ставлення до себе, до свого народу, своєї держави, історії, культури, мови, отже, у формування національної свідомості. Це є пріоритетним завданням навчальних закладів та всієї держави. Перш за все, це стосується середньої ланки системи освіти, оскільки підлітковий вік, за твердженням психологів, є найбільш сприятливим, бо в цей час „виникає інтерес до свого внутрішнього світу, з’являється потреба в самоаналізі, відбувається формування поглядів на світ і місце людини в ньому” [Ращенко 2003:18].

Отже, формування національної свідомості учнів відбувається і в процесі аналізу поетичного тексту на уроках української мови, який розвиває вміння учнів виокремлювати мовні засоби, розширює менталітет, зберігаючи національні традиції й принципи світобачення та світосприйняття справжнього громадянина.

Література

Андрусак 1996 – Андрусак І. Отруєння голосом / І. Андрусак. – К. : Смолоскип, 1996. – 164 с.; **Біливода 1998** – Біливода П. Ось така мені випала доля : поезії та листи / П. Біливода. – К. : Молодь, 1998. – 224 с.; **Ващенко 2003** – Ващенко Г. Хвороби в галузі національної пам’яті / Г. Ващенко – К. : Школяр, „Фада” ЛТД, 2003. – 336 с.; **Гадамер 1996** – Гадамер Г.-Г. Про вклад поезії у пошук істини / Ганс-Георг Гадамер; пер. з нім. // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Л. : Літопис, 1996. – С. 216 – 222; **Голобородько 1990** – Голобородько В. І. Ікар на метеликових крилах : вірші / В. І. Голобородько. – К. : Молодь, 1990. – 160 с.; **Ігнат’єва 2011** – Ігнат’єва С. Є. Відображення української ментальності в щоденниковому дискурсі / С. Є. Ігнат’єва // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”. – 2011. – № 3 (24). – Ч. II. – С. 143 – 151; **Кононенко 2012** – Кононенко В. І. Текст і смисл : монографія / В. І. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – 272 с.; **Музальов 2002** – Музальов О. О. Формування національної свідомості та самосвідомості у процесі вивчення вітчизняної і світової культури / О. О. Музальов // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 2. – С. 215 – 222; **Низовий 1996** – Низовий І. Д. Це мій вертеп... Лірика відчаю і надії / І. Д. Низовий. – Луганськ : Луган. обл. орг. Спілки

письм. України, 1996. – 75 с.; **Олійник 1993** – Олійник І. Г. Мовотворчість поетів-вісімдесятників (текстові структури та поетичні номінації): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 „Українська мова” / І. Г. Олійник. – К., 1993. – 17 с.; **Ращенко 2003** – Ращенко А. Особливості формування національної самосвідомості підлітків у позашкільних закладах / А. Ращенко // Рідна школа. – 2003. – № 7. – С. 18 – 19; **Савич 1994** – Савич І. Партитура тривоги: поезії / І. Савич. – Луганськ: Спілка ж-стів України, 1994. – 88 с.; **Сахно 2002** – Сахно А. А. Формування національної свідомості молоді у процесі викладання суспільних дисциплін / А. А. Сахно // Коледжанин. – 2002. – № 12. – С. 7 – 9; **Ступарик 1998** – Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення: навч.-метод. посіб. / Б. М. Ступарик. – К.: ІЗМН, 1998. – 336 с.; **Толстой 1995** – Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – [2-е изд.]. – М.: Индрик, 1995. – 512 с.; **Фасоля 1999** – Фасоля А. М. Формування духовного світу особистості: від теорії до практики / А. М. Фасоля // Рідна школа. – 1999. – № 3. – С. 5 – 9.

Колесникова Л. Л. Вплив поетичного тексту на формування національної свідомості учнів

У статті розглянуто основні підходи до формування національної свідомості школярів, становлення громадянина з високою національною позицією, що сформована засобами рідної мови, історії, культури, мистецтва, народними традиціями, звичаями, віруваннями, переконаннями. Національну свідомість досліджено як сукупність соціальних, моральних, естетичних, філософських, релігійних та інших. поглядів і переконань з певним рівнем духовного розвитку нації взагалі та учнів зокрема. Зроблено аналіз наукової літератури, у якій існують різні підходи до вивчення національної свідомості.

Зазначено, що в процесі аналізу художнього тексту вчитель орієнтує учнів на самостійне визначення лексичних одиниць, внутрішній зміст яких репрезентує національну свідомість і громадянську гідність. Аналіз текстів художнього стилю є невід'ємною складовою навчально-виховного процесу. Як актуальні на уроках української мови розглянуто міжпредметні зв'язки, зокрема, з історією. Зафіксовано, що в текстах художнього стилю учні інакше сприймають національну геральдичну символіку, досліджуючи її з позиції змісту позначуваної мовної одиниці. Доведено, що дослідження поетичних текстів на уроках української мови допомагає з'ясувати світоглядні особливості, ідеологічні засади та процес формування національної свідомості школярів.

Ключові слова: національна свідомість, особистість, навчальний процес, текст, художній стиль.

Колесникова Л. Л. Влияние поэтического текста на формирование национального сознания учеников

В статье рассмотрены основные подходы к формированию национального сознания школьников, становление гражданина с высокой национальной позицией, сформированного посредством родного языка, истории, культуры, искусства, народными традициями, обычаями, верованиями, убеждениями. Национальное сознание исследовано как совокупность социальных, нравственных, эстетических, философских, религиозных и других взглядов и убеждений, характеризующих определенный уровень духовного развития нации в целом и учащихся в частности. Сделан анализ научной литературы, в которой существуют различные подходы к изучению национального сознания.

Отмечено, что в процессе анализа художественного текста учитель ориентирует учащихся на самостоятельное определение лексических единиц, внутреннее содержание которых представляет национальное сознание и гражданское достоинство. Анализ текстов художественного стиля является неотъемлемой составляющей учебно-воспитательного процесса. Как актуальные на уроках украинского языка рассмотрены межпредметные связи, в частности, с историей. Зафиксировано, что в текстах художественного стиля ученики иначе воспринимают национальную геральдическую символику, исследуя ее с позиции содержания обозначаемой языковой единицы. Доказано, что исследования поэтических текстов на уроках украинского языка помогает выявить мировоззренческие особенности, идеологические основы и процессы формирования национального сознания школьников.

Ключевые слова: национальное сознание, личность, учебный процесс, текст, художественный стиль.

Kolesnykova L. L. The Influence of Poetic Text on the Formation of Student National Consciousness

The article highlights the main approaches to the formation of national consciousness of students as well as the process of becoming a citizen with prominent national position by means of native language, history, culture, art, folk traditions, customs, beliefs, convictions. National consciousness is analyzed as a set of social, moral, aesthetic, philosophical, religious and others attitudes and beliefs that characterize a certain level of spiritual development of nation in general and students in particular. The analysis of scientific literature that represents different approaches to the study of national consciousness has been carried out.

It is noted that the while analyzing a literary text a teacher directs students to self-determination of lexical units the inner sense of which represents national consciousness and civic dignity. Artistic style text analysis is an integral part of the educational process. Among topical issues during the lessons of the Ukrainian language the interdisciplinary connections,

particularly with history, are considered. While working with text students demonstrate independent research work. A striking example is the selection of lexical items in the text to describe traditional Ukrainian symbols (heraldic symbols, plant symbols, etc.).

The research that has been carried out proves that poetic context is capable to transform a traditional positive coloring into a negative one and vice versa. On the psychological level it influences the nature and internal state of young generation.

It has been noticed that in the artistic texts students perceive different national heraldic symbols, examining the text from the standpoint of content signified linguistic unit. It has been proved that the investigation of poetic texts during the Ukrainian language lessons helps to clarify attitudinal characteristics, ideological principles and process of formation of national consciousness of students.

Key words: national consciousness, personality, learning process, text, artistic style.